

ФЕДЕРАТИВНИЙ УСТРІЙ ТА СЕПАРАТИЗМ У ЄВРОПІ: ЧИ ІСНУЄ ЗВ'ЯЗОК?

У статті досліджено зв'язок між федеративним устроєм держави та виникненням сепаратистських рухів сецесійного типу у країнах Європи.

Ключові слова: *федеративний устрій, сепаратизм, сецесія.*

В статье исследована связь между федеративным устройством государства и возникновением сепаратистских движений сецесийного типа в странах Европы.

Ключевые слова: *федеративное устройство, сепаратизм, сецессия.*

The paper examines the relationship between the federal system of government and the emergence of secessionist movements in Europe.

Keywords: *federal system of government, separatism, secession.*

Вступна частина. Чи не кожна європейська країна на початку ХХ століття зіткнулася із проблемою сепаратистських рухів на її територіях. Однак види сепаратизму були різними, і проявлялися у різний спосіб. Так, сучасні країни-члени Європейського Союзу як Франція, Велика Британія, Бельгія, Португалія володіють досвідом відділення від своїх територій колоній. На початку 90-их років ХХ століття суб'єкти СРСР розпочали процес виходу із Союзу Республік, а Словенія вийшла зі складу Югославії.

Тенденція існування та функціонування сепаратистських рухів, організацій, політичних партій зберігається у Європі і до сьогодні. Їхню активність можемо спостерігати в Україні, Іспанії, Франції, Польщі, Молдові та інших європейських країнах. Причини появи відцентрових тенденцій у різних державах опираються на різні чинники: економічний, етнічний, політичний. Одне із пояснень виникнення сепаратизму в країні вказує на федеративний устрій держави як визначальний фактор. У роботі досліджується сецесійна форма сепаратистських рухів, що передбачає

відокремлення частини країни задля створення власної державності. Науковий інтерес становить наступне питання: чи існує прямий зв'язок між федеративним устроєм європейських держав та виникненням сепаратистських настроїв у них? Де переважають сепаратистські рухи: у федераціях чи унітарних державах? Які існують причини виникнення сепаратизму у федеративних утвореннях Європи?

Викладення основного матеріалу. Досліджуючи взаємозв'язок федеративного устрою держави та появою сепаратистських рухів у ній, науковці приходять до двох протилежних висновків. Один із підходів стверджує, що широкий обсяг автономії адміністративних одиниць, отриманих в якості суб'єктів федерації, є базою для розвитку сепаратизму, адже вони володіють автономними інституційними механізмами¹. В той самий час інші дослідження доводять, що автономний статус регіону послаблює сепаратистські тенденції у зв'язку із втратою колишнього «попиту» на самоуправління та самовизначення².

Беручи до уваги той факт, що будь-яка федерація заснована на автономії, Д. Сіроки та Дж. Кафф у праці «Lost Autonomy, Nationalism and Separatism» стверджують, що групи (регіони), які нещодавно втратили автономний статус, та повноваження, що із ним пов'язані, більше схильні до сепаратизму, аніж групи (регіони), що досі мають автономний статус або ніколи ним не володіли. Автори пояснюють це явище такими умовами: втрата автономії спричиняє появі обурення та образу через втрату статусу; втрата центрального уряду вести ефективну політику примирення із невдоволеним регіоном; скорочення автономії не гарантує ліквідацію потенціалу групи (регіону) до конфліктів із центральною владою та подальшого відділення³.

¹ Brancati 2009; Bunce 1999; Coppieters 2001; Cornell 2002; Roeder 1991

² Bermeo 2002; Bermeo and Amoretti 2003; Diamond 1999; Stepan 1999

³ Siroky D. Lost Autonomy, Nationalism and Separatism [Electronic resource] / D. Siroky, J. Cuffe. – Accessed : https://www.academia.edu/6274987/Lost_Autonomy_Nationalism_and_Separatism.

Дж. Ерк і Л. Андерсон у праці «The Paradox of Federalism: Does Self-Rule Accommodate or Exacerbate Ethnic Divisions?» акцентують увагу на парадоксі федералізму та на культурному підґрунті появи сепаратистських настроїв. Автори стверджують, що федеральний устрій держави передбачає широке самоврядування регіонів та визнає етнічно-лінгвістичне розмаїття, однак тим самим сприяє етнічним конфліктам, що в сукупності із мобілізаційним потенціалом, особливостями конституційного/інституційного дизайну та соціально-економічними проблемами здатні призвести до розпаду держави⁴.

У сучасному світі практично всі держави є полі етнічними – на території яких проживають різні етнічні групи із мовними, культурними особливостями. Деякі із них проживають компактно, заселяючи окремі регіони країни. В силу певних обставин та факторів можуть з'являтися сепаратистські рухи як прояв прагнення окремих груп чи регіонів до відокремлення від держави. Сепаратизм може мати різні цілі, що виявляється у формах рухів за відокремлення: сецесія, іредентизм, енозис, деволуція. Сецесійна форма сепаратизму має на меті створення власної державності (Північна Ірландія у Великій Британії); кінцева ціль іредентизму – приєднання до іншої держави (угорці в Румунії, росіяни в Україні); енозис – рух за возз'єднання із історичною батьківщиною (рух греків-кіпріотів за об'єднання Кіпру з Грецією у 70-их рр. ХХ ст.); деволуція – рух, під час якого регіони всередині держави вимагають і отримують політичну владу й дедалі більшу автономію від центральної влади (Калініградська область Російської Федерації)⁵.

Д. Гордон у книзі «Secession, State, and Liberty» висвітлює основні фактори, які, на його погляд, є визначальними у процесі виникнення сецесійної форми сепаратизму. Автор вважає, що сецесія можлива, коли: у

⁴ Jan E. The Paradox of Federalism: Does Self-Rule Accommodate or Exacerbate Ethnic Divisions? [Electronic resource] / E. Jan, A. Lawrence. – Accessed : <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13597560902753388>.

⁵ Цебенко О. Форми вияву сепаратизму: теоретико-методологічний аспект / О. Цебенко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – №26. – С. 44–51.

певній частині держави існує економічно пригноблений клас; розпадається союз, якщо не досягнуті цілі, до яких він був створений; більшість становить смертельну загрозу для меншості, а уряд не здатен адекватно захистити відповідну територію; народ вимагає права на самовизначення; коли меншість намагається зберегти власну культуру, мову від асиміляції; група намагається ліквідувати допущену в минулому несправедливість у випадку завоювання; відбувається «порятунок» від дискримінаційного перерозподілу (тобто від податкових схем, регуляторної політики, економічних програм, що перенаправляють ресурси на інші території, особливо в недемократичний спосіб); коли держава є зовеликою для ефективного керування територіями; метою є збереження «ліберальної чистоти» – держава надає можливість менш або більш ліберальним регіонам відокремитися⁶.

До списку активних сепаратистських рухів у сучасній Європі входять політичні партії, окремі рухи, уряди у «вигнанні», військові (терористичні організації). У таблиці наведені приклади європейських держав, у яких існують активні сепаратистські рухи. Також вказано назви запропонованих держав, за створення яких виступають дані рухи за відокремлення:

Таблиця 1

Сепаратистські рухи сецесійного типу у країнах Європи

Країна	Назва сепаратистського руху	Запропонована держава
Бельгія	Nieuw-Vlaamse Alliantie (Новий фламандський альянс), Vlaams Belang (Фламандський інтерес)	Фландрія
Боснія і Герцеговина	Савез независних социјалдемократа (Союз незалежних соціал-демократів), Српска демократска Странка (Сербська демократична партія), Stranka Demokratske Akcije (Партія демократичної дії),	Республіка Сербська
Велика Британія	Cornish Nationalist Party (Корнуольська націоналістична партія), Cornish National Liberation Army (Корнуольська народно-визвольна армія), Progressive Democratic Party (Прогресивна Демократична Партія), Mec Vannin (Сини Мена), Ulster Third Way (Ольстерський Третій Шлях), Sinn Féin (Шинн Фейн), Páirtí Sóisialta Daonlathach an Lucht Oibre (Соціал-демократична і лейбористська партія), Óglaigh na hÉireann (Ірландська Республіканська Армія), Scottis Naitional Pairtie (Шотландська національна партія),	Корнуолл, Гібралтар, острів Мен, Північна Ірландія, Шотландія, Шетландські острови

⁶ Gordon D. Secession, State, and Liberty / D. Gordon // Transaction Publishers. – 2002. – 344 p.

	Orkney and Shetland Movement (Оркнейських і Шетландських рух)	
Греція	Ushtria Çlirimtare e Çamërisë (Армія звільнення Чамерії)	Чамерія
Данія	Tjóðveldi (Республіка), Hin feroyski fólkaflokkurinn (Фарерська Народна Партія), Miðflokkurinn (Центральна партія), Sjálvstýrisflokkurinn (Незалежна партія)	Фарери
Іспанія	Euzko Alderdi Jeltzalea (Баскська націоналістична партія), Eusko Alkartasuna (Баскська солідарність), Eusko Abertzale Ekintza (Баскська національна дія), Partido Andalucista (Андалусійська партія), Partido Socialista Andaluz (Андалусійська соціалістична партія), Bloque Andaluz de Izquierdas (Лівий блок Андалусії), Chunta Aragonesista (Арагонська рада), Tierra Aragonesa (Арагонська земля), Partíu Asturianista (Астурійська партія), Conceju Nacionaliegu Cántabru (Кантабрійська національна рада), Coalición Canaria (Канарська коаліція), Tierra Comunera (Земля простолюду), Izquierda Castellana (Кастильські ліві), Unión del Pueblo Leonés (Леонський народний союз)	Країна Басків, Андалусія, Арагон, Соціалістична республіка Астурія, Кантабрія, Канарські острови, Кастилія, Держава Леон
Італія	Lega Nord (Ліга Півночі), Union Valdôtaine (Союз Валле-д'Аоста), Lega Lombarda (Ліга Ломбардії), Movimento per l'Indipendenza della Sicilia (Рух за незалежність Сицилії), Fronte Nazionale Siciliano (Сицилійський Національний Фронт),	Паданія
Молодва	Patria (Партія соціалістів республіки Молодва)	Придністровська Молдавська Республіка
Польща	Ruch Autonomii Śląska (Рух за автономію Сілезії)	Сілезія
Румунія	Союз за відродження Угорської Трансильванії	Трансильванія
Сербія	Lidhja Demokratike e Kosovës (Демократична ліга Косово), Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës (Альянс за майбутнє Косово), Албанська національна армія	Республіка Косово, Велика Албанія
Україна	Донецька народна республіка, Луганська народна республіка, Армія Новоросії, Русская православная армія	Новоросія
Фінляндія	Ålands Framtid (майбутнє Аландів)	Аландські острови
Франція	Batasuna (Батасуна), Eusko Alkartasuna (Баскська солідарність), Euzko Alderdi Jeltzalea (Баскська націоналістична партія), Euskadi Ta Askatasuna (Країна басків і свобода (ЕТА)), Corsica Libera (Вільна Корсика), Fronte di Liberazione Naziunale Corsu (Фронт національного визволення Корсики)	Країна Басків, Корсика
Хорватія	Istarski demokratski sabor (Істрійська Демократична Асамблея), Istarski socijaldemokratski forum (Істрійському Соціал-Демократичний форум), Уряд Республіки Сербська Країна у «вигнанні»	Істарска Жупанія, Республіка Сербська Країна
Чорногорія	tranka Demokratske Akcije (Партія демократичної дії)	Санджак

Із запропонованих до розгляду країн лише Бельгія і Боснія та Герцеговина є державами із федеративним устроєм, решта – унітарні. Як бачимо, у кількісному співвідношенні між державним устроєм та кількістю сепаратиських рухів немає прямої залежності.

Таблиця 2

Державний устрій країн Європи

Країна	Державний устрій
Бельгія	федерація
Боснія і Герцеговина	федерація
Велика Британія	унітарна
Греція	унітарна
Данія	унітарна
Іспанія	унітарна (з високим ступенем децентралізації)
Італія	унітарна (з окремими елементами федерації)
Молодва	унітарна
Польща	унітарна
Румунія	унітарна
Сербія	унітарна
Україна	унітарна
Фінляндія	унітарна
Франція	унітарна
Хорватія	унітарна
Чорногорія	унітарна

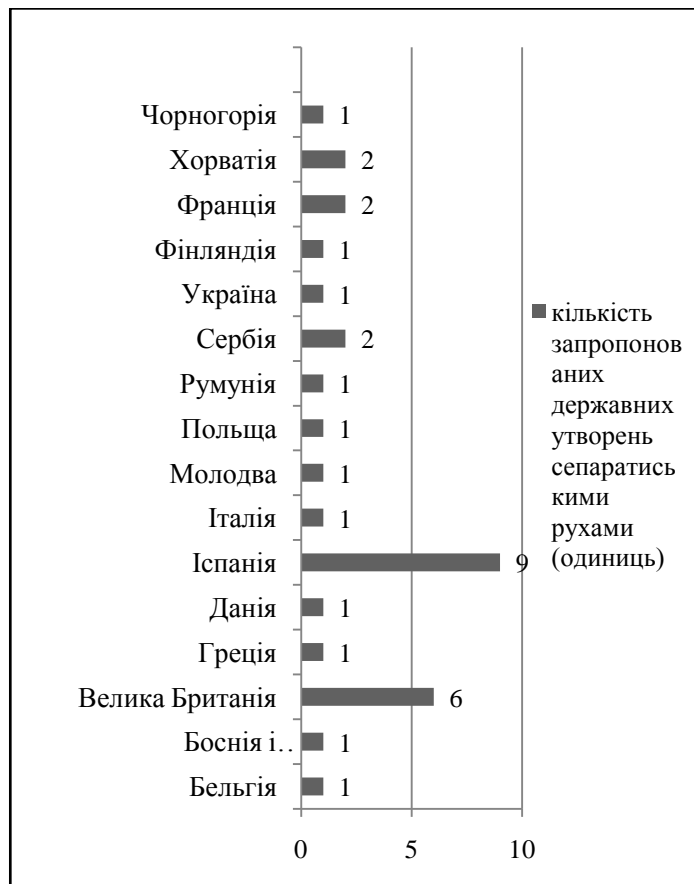

Рис. 1 Запропоновані державні утворення сепаратиськими рухами у Європі

У Бельгії існує два регіони, у якій поширені масові сепаратиські рухи: Валлонія та Фландрія. У 1980 році розпочався процес поділу повноважень між урядом Фландрії та федеральним урядом Бельгії у зв'язку із федералізацією країни. Перехід від унітарного до федерального устрою в Бельгії відбувся 1 січня 1989 через перманентні конфлікти між фламандцями і валлонами. Хоча Конституція Бельгії окреслює основні принципи

розмежування повноважень, суперечності тривають і до сьогодні⁷. Окрім політичних суперечностей та культурних відмінностей між землями Бельгії (Фландрія – нідерландськомовна, Валлонія – франкомовна), існують соціально-економічні фактори. Так, Фландрія фактично є «локомотивом» бельгійської економіки (частка Фландрії у виробництві ВВП Бельгії складає понад 60%), натомість як Валлонія залишається дотаційним регіоном⁸. Ці конфлікти є підґрунтям для частих урядових криз, адже відповідний кабінет міністрів не здатний отримати більшості у парламенті. Перспективи утворення Фландрією окремої держави є нечіткими, адже серед населення даного регіону досі не існує єдиного погляду на власну державність. Існують дискусії щодо вирішення бельгійського питання. Одна із них полягає у створенні конфедераційного утворення із трьох регіонів: Фландрії, Валлонії та Брюсселю.

Основний закон Бельгійської федерації прямо не закріплює за суб'єктами федеративного утворення права на сепесію. Однак, у частині «Про Бельгійську федерацію, її складові частини та території» зазначено, що Бельгія складається з чотирьох лінгвістичних регіонів, межі яких можуть бути змінені або уточнені тільки законом. Те саме стосується меж держави, провінцій та комун⁹. Значний вплив на активацію сепаратистських рухів склав референдум у Шотландії, проведений 18 вересня 2014 року. Найбільша політична сила у Фландрії, що на сьогодні підтримує ідею відділення є *Vlaams Belang*. На парламентських виборах до парламенту Бельгії дана політична сила отримала 3,67% голосів виборців та 3 місця у законодавчому

⁷ Конституція Бельгії от 17 февраля 1997 года [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.urzona.com/index.php?option=com_content&view=article&id=454:---17--1997-&catid=65:2010-07-22-19-48-30&Itemid=77.

⁸ Козак Ю. Економіка зарубіжних країн [Електронний ресурс] / Ю. Козак, В. Ковалевський. – Режим доступу: [2013.http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/219/1/Economy%20of%20foreign%20countries.pdf](http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/219/1/Economy%20of%20foreign%20countries.pdf).

⁹ Конституція Бельгії от 17 февраля 1997 года [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.urzona.com/index.php?option=com_content&view=article&id=454:---17--1997-&catid=65:2010-07-22-19-48-30&Itemid=77.

органі¹⁰. Показник є невисоким, що частково свідчить про невеликий рівень підтримки рухів за відділення.

Конституція Боснії та Герцеговини також не окреслює право сецесії суб'єктів федерації. У тексті документу вказано, що «Боснія і Герцеговина складається з двох утворень – Федерації Боснії і Герцеговини і Республіки Сербської»¹¹. Республіка Сербська є державним утворенням, що було засноване 28 лютого 1992 року. Це утворення юридично володіє широкою автономією – про це йдеться у статті 3 Конституції: «а) Утворення мають право встановлювати особливі паралельні відносини з сусідніми державами, погодившись з суверенітетом і територіальною цілісністю Боснії і Герцеговини; d) Кожне Утворення за згодою Парламентської асамблеї може також укладати угоди з державами та міжнародними організаціями»¹². Незважаючи на особливий юридичний статус даного Утворення, у Республіці Сербській існують тенденції до сецесії. У лютому 2008 року прем'єр-міністр Утворення Милорад Додік у відповідь на проголошення незалежності Косово висловив припущення, що боснійські серби у відповідь на цей прецедент готові провести референдум щодо відділення від Федерації¹³. У 2010 році організація Gallup Balkan Monitor провела опитування боснійських сербів, результати якого показали, що 87% на референдумі проголосували б за відділення Республіки Сербської від Боснії та Герцеговини¹⁴.

У жовтні 2014 року у країні відбулися чергові парламентські вибори: обирали склад парламентів Боснії та Герцеговини, а також федеральний парламент. Також обиралася президія – колективний орган, у склад якого

¹⁰ IBZ Official results [Electronic resource] / Elections May 25, 2014. – Accessed : http://polling2014.belgium.be/en/cha/results/results_tab_CKR00000.html.

¹¹ Конституция Боснии и Герцеговины от 14.12.1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.urzona.com/index.php?option=com_content&view=article&id=521:-14121995-&catid=65:2010-07-22-19-48-30&Itemid=77.

¹² Конституция Боснии и Герцеговины от 14.12.1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.urzona.com/index.php?option=com_content&view=article&id=521:-14121995-&catid=65:2010-07-22-19-48-30&Itemid=77.

¹³ Berg E. Re-examining Sovereignty Claims in Changing Territorialities: Reflections from “Kosovo Syndrome” [Electronic resource] / E. Berg. – Accessed : <http://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/aad753d9-9a2b-42fe-a851-f4d83009b9b5.pdf>.

¹⁴ Za nezavisnu RS 88 odsto građana [Electronic resource] / Danas.RS. – Accessed : http://www.danas.rs/danasrs/svet/region/za_nezavisnu_rs_88_odsto_gradjana.9.html?news_id=204069.

входить по одному представнику від кожної з етнічних груп. Передвиборча кампанія вирізнялася протилежним баченням майбутнього держави різними групами: серби виступали за ліквідацію єдиної держави, хорвати пропонували відділення від Боснії, а боснійські мусульмани закликали до єдності між етнічними групами. Лідер боснійців Бакир Ізетбегович виступав проти політики сербів та хорватів щодо проведення референдумів та відділення. Натомість лідер боснійських сербів Милорад Додік заявив, що його політика буде спрямована на перетворення Республіки Сербської у самостійну державу¹⁵. Внутрішньополітична ситуація в країні свідчить про те, що питання сепаратизму є актуальним і до сьогодні у Боснії та Герцеговині. Окрім цього, в країні досі існує перманентний етнічний конфлікт між боснійськими мусульманами, сербами та хорватами, що є першопричиною закликів суб'єктів федерації до відділення.

Тенденція до сепаратизму характерна також для унітарних країн (Табл.2). Цікавим об'єктом для дослідження є Іспанія, що згідно із Основним законом є унітарною державою із високим ступенем децентралізації. У статті 137 Конституції Іспанії зазначено: «Територіальний устрій Держави включає муніципії, провінції і автономні Співтовариства. Всі ці утворення користуються автономією при веденні своїх справ»¹⁶. У складі Іспанії налічується 17 автономних спільнот. Такі як Каталонія, Країна Басків і Галісія утворені за національним принципом на території, де проживають корінні народи (каталонці, галісійці, баски). Потужною націоналістичною партією, що діє на території Іспанії та виступає за створення незалежної держави – Країни Басків – є Баскійська націоналістична партія, лідером якої є Іньйо Уркулью. Окрім Країни Басків, сепаратистські рухи виступають за створення наступних незалежних держав: Каталонія, Андалусія, Арагон, Соціалістична республіка Астурія, Кантабрія, Канарські острови, Кастилія,

¹⁵На виборах у Боснії лідирують націоналісти [Електронний ресурс] / ВВС Україна. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/10/141013_bosnia_voting_leaders_update.

¹⁶ Конституция Испании от 29. 12. 1978 г. [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM#81>.

Держава Леон. Каталонія і Країна Басків є найбільш розвиненими районами держави, що за умов обтяжливого оподаткування (яке регулюється центральним урядом) тяжіють до здобуття незалежності. На думку Ревуцької О. сепаратистські рухи в Каталонії є прикладом «законодавчої боротьби» за незалежність. А причинами спалаху сепаратизму в регіоні є етнічна та культурна різниця з іншими регіонами, фінансово-економічний чинник, історична пам'ять. Окрім цього, реалізація цілей здійснюється мирними методами: референдуми, мітинги, демонстрації¹⁷. Також варто зазначити, що Основний закон Іспанії не передбачає права автономних утворень на односторонній вихід зі складу держави. Таким чином, право сецесії тут не передбачено як і у інших європейських унітарних та федеративних держав.

Останні парламентські вибори у Великій Британії, що відбулися 7 травня 2015 року, засвідчують присутність у країні та підтримку з боку суспільства сепаратистських рухів. Зокрема, Національна партія Шотландії згідно із результатами виборів здобула 4,7% голосів, і стала третьою за величиною партією у парламенті (56 місць із 650, що у порівнянні із виборами 2010 року більше на 50 мандатів)¹⁸. Популярність цієї партії зросла після референдуму у Шотландії, що відбувся у вересні 2014 року.

Беручи до уваги історію Шотландії, на сьогодні вона є частиною Об'єднаного Королівства, також має досвід власної державності. Королівство Шотландія існувало із 843 по 1707 рік. У 1907 році на основі політичного союзу було об'єднано із Англією, втративши незалежність. У Шотландії збереглася традиція плекання власної культури та національної ідентичності. Окрім цього, у правовому полі зберігається відмінна юрисдикцію у приватному та публічному праві. У 1997 році у Шотландії був проведений

¹⁷ Ревуцька О. Проблема світового сепаратизму в контексті кримських подій 2014 року [Електронний ресурс] / О. Ревуцька. – Режим доступу : http://nauka.uagate.com/wp-content/uploads/2014/03/4_Revutska_2014_03_28_08_55_40_416.pdf.

¹⁸ 2010 UK general election results [Electronic resource] / The Electoral Commission. – Accessed : <http://www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/past-elections-and-referendums/uk-general-elections/2010-uk-general-election-results?>.

референдум, результати якого показали, що 71% населення вимагають від центрального уряду автономії. Цього ж року шотландський парламент здобув широкі повноваження у вирішенні внутрішніх проблем країни¹⁹.

За шотландську незалежність в Об'єднаному Королівстві виступає Шотландська національна партія (SNP), лідером якої сьогодні є Нікола Фергюсон Стерджен. Саме ця партія ініціювала референдум про незалежність у 2014 році, що певною мірою став каталізатором сепаратистських рухів у Європі (у Бельгії, Боснії та Герцеговині) як можливий прецедент відділення та зміни державних кордонів у законний спосіб.

Висновки. Федеративний устрій держави базується, насамперед, на принципі автономії окремих регіонів країни. Із теоретичної точки зору даний тип устрою володіє небезпеками, що пов'язані із високою потенційною можливістю сепаратистських рухів. Дослідження взаємозв'язку федеративного устрою та сецесійною формою сепаратизму у Європі показало, що, по-перше, жодна із європейських федерацій у своїх конституціях не передбачає права сецесії для суб'єктів утворення; по-друге, співставляючи кількість сепаратистських рухів та запропонованих ними державних утворень і державний устрій, в межах якого вони існують, залежності не виявлено. Тобто, у розглянутих країнах сепаратизм більшою мірою присутній в унітарних державах, аніж у федеративних. Таким чином, припущення, що у європейських федераціях на відміну від унітарних сецесійні рухи переважають, не підтверджується. Основними чинниками рухів за відокремлення є податкові тягар більш розвинених областей країни (випадок Фламандрії у Бельгії, Країни Басків в Іспанії), етнічні конфлікти (випадок Республіки Сербської у Боснії та Герцеговині) та ідея повернення ліквідованої незалежності (Випадок Шотландії у складі Великої Британії).

Список використаних джерел та літератури:

¹⁹ Білоножко С. Англо-шотландські відносини: деволюція замість федерації [Електронний ресурс] / С. Білоножко. – Режим доступу: http://www.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=page/issues/35/bilonozh.pdf.

1. Білоножко С. Англо-шотландські відносини: деволюція замість федерації [Електронний ресурс] / С. Білоножко. – Режим доступу: http://www.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=page/issues/35/bilonozh.pdf.
2. Козак Ю. Економіка зарубіжних країн [Електронний ресурс] / Ю. Козак, В. Ковалевський. – Режим доступу : 2013.[http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/219/1/Economy %20of% 20foreign% 20countries.pdf](http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/219/1/Economy%20of%20foreign%20countries.pdf).
3. Конституція Бельгії от 17 февраля 1997 года [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.urzona.com/index.php?option=com_content&view=article&id=454:---17--1997-&catid=65:2010-07-22-19-48-30&Itemid=77.
4. Конституція Боснии и Герцеговины от 14.12.1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.urzona.com/index.php?option=com_content&view=article&id=521:-14121995-&catid=65:2010-07-22-19-48-30&Itemid=77.
5. Конституция Испании от 29. 12. 1978 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM#81>.
6. На виборах у Боснії лідирують націоналісти [Електронний ресурс] / BBC Україна. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/10/141013_bosnia_voting_leaders_update.
7. Ревуцька О. Проблема світового сепаратизму в контексті кримських подій 2014 року [Електронний ресурс] / О. Ревуцька. – Режим доступу :http://nauka.uagate.com/wp-content/uploads/2014/03/4_Revutska_2014_03_28_08_55_40_416.pdf.
8. Цебенко О. Форми вияву сепаратизму: теоретико-методологічний аспект / О. Цебенко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – №26. – С .44–51.

9. 2010 UK general election results [Electronic resource] / The Electoral Commission. – Accessed : <http://www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/past-elections-and-referendums/uk-general-elections/2010-uk-general-election-results?>.
10. Berg E. Re-examining Sovereignty Claims in Changing Territorialities: Reflections from “Kosovo Syndrome” [Electronic resource] / E. Berg. – Accessed : <http://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/aad753d9-9a2b-42fe-a851-f4d83009b9b5.pdf>.
11. Gordon D. Secession, State, and Liberty / D. Gordon // Transaction Publishers. – 2002. – 344 p.
12. IBZ Official results [Electronic resource] / Elections May 25, 2014. – Accessed : http://polling2014.belgium.be/en/cha/results/results_tab_CKR00000.html.
13. Jan E. The Paradox of Federalism: Does Self-Rule Accommodate or Exacerbate Ethnic Divisions? [Electronic resource] / E. Jan, A. Lawrence. – Accessed : <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13597560902753388>.
14. Siroky D. Lost Autonomy, Nationalism and Separatism [Electronic resource] / D. Siroky, J. Cuffe. – Accessed : https://www.academia.edu/6274987/Lost_Autonomy_Nationalism_and_Separatism.
15. Za nezavisnu RS 88 odsto građana [Electronic resource] / Danas.RS. – Accessed : http://www.danas.rs/danasrs/svet/region/za_nezavisnu_rs_88_odsto_gradjan_a.9.html?news_id=204069.

